

Kovács Mária-Márta

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS MÚZEUM MEGALAKULÁSA ÉS SZEREPE AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET ÉRTÉKMENTŐ TEVÉKENYSÉGÉBEN

A múzeum megalakulása és előzményei

Egyházi múzeum alapításának gondolata és szükségessége már a 20. század elején megfogalmazódott. Ekkor ugyanis anyagi gondok, épületek karbantartási nehézségei nagyon sok református egyházközséget kényszerítettek arra, hogy úrasztali edényeit, textíliáit pénzre váltsa. A Magyar Nemzeti Múzeum, a budapesti Iparművészeti Múzeum és az Erdélyi Nemzeti Múzeum elsődleges felvásárlóknak számítottak, de a 19. század utolsó negyedében és a 20. század elején szervezett kiállítások¹ felkeltették a hazai és külföldi régiségkereskedők, magángyűjtők figyelmét is az erdélyi egyházi értékek iránt, ajánlataik olykor a múzeumokéinál kedvezőbbek voltak. Az egyre sokasodó panaszok, az egyházi és világi szaktekintélyek aggályai,² miszerint az egyházi műkincsek hazai és külföldi régiségkereskedők révén külföldi magángyűjteményekbe kerülnek, az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsát arra kényszerítették, hogy szabályzatot dolgozzon ki a klenódiумok eladását illetően. Az egyházkerület 1906. november 10–13-i közgyűlésén született határozat értelmében az egyházközségek értékei csak nagyon indokolt esetben adhatók el, akkor is csak az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárának, esetleg a Magyar Nemzeti Múzeumnak.³ E határozat inkább központosította, szakértői felügyelet alá rendelte az értékesítéseket, mintsem korlátozta volna azok számát. Ennek oka, hogy az Igazgatótanács végig szem előtt tartotta a gyüle-

1 Az 1884-es budapesti és az 1889-es bécsi ötvösmű-kiállítás, az 1896. évi ezredéves országos kiállítás Budapesten, az 1900-as párizsi világkiállítás, az 1914-es erdélyi török szőnyegekről szóló kiállítás Budapesten.

2 Az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár, Az Erdélyi Református Igazgatótanács levéltára I. 30/1903. I/24. Nagy Domokos kükküllői esperes levele az Igazgatótanácshoz. 1906. május 16.: „(...) a méltóságos Igazgatótanács e jelenségből kiindulva valamely eljárási szabályzatot állapítana meg. Mert a mai üzleti világban a figyelem az egyházi régiségekben rejlő értéket is számításba vette. Szegény egyházaink pedig nagyon mohón kapnak az előttük mesés árákon.” (A továbbiakban: IgTanLvt)

3 Uo. I/36.

kezetek kérelmeit, miszerint az eredeti rendeltetésükre már nem használható tárgyak megfelelő kezelésére és tárolására nincs lehetőségük.⁴

A múzeumalapítás szükségességét Szádeczky Lajos fogalmazta meg az eladásra szánt küküllőalmási klenódiumok felértékeléséről szóló, 1906 szeptemberében kelt szakértői javaslatában, amelyben felszólítja az egyházkerületet, hogy ne engedélyezze az ötvösművek eladását Eisenstädter Ödön budapesti műkereskedőnek, hanem újakkal váltsa meg őket, és a régi tárgyakból múzeumi gyűjteményt hozzon létre. Ekkor érdemi előrelépés nem történt, sőt a küküllőalmási egyházközség két poharát végül Eisenstädter Ödön 500 koronáért meg is vásárolta.⁵ A későbbiekben is többször előfordult, hogy a gyülekezetek műtárgyeladási kérelmét az Igazgatótanács az egyház *szorult helyzetére* való tekintettel engedélyezte.⁶

A használaton kívüli, értékes klenódiumok és textíliák sorsa a későbbiekben is foglalkoztatta az egyház elöljáróit. Az Igazgatótanács 1923. június 21-én kelt körlevelében kérte az egyházmegyék espereseit, hogy vegyék számba azokat, és tegyenek javaslatot elhelyezésüket illetően.⁷ A Gyulafehérvári, Nagysajói és Dési egyházmegyék az értékes klenódiumok begyűjtését,⁸ a Szilágy-szolnoki és Kolozsi egyházmegyék pedig egyházi múzeum alapítását javasolták.⁹ Előbbi a püspökség székhelyét, utóbbi a teológia fakultás épületét találta alkalmasnak a múzeum berendezésére. Mivel az egyházmegyék többsége (Hunyadi, Küküllői, Nagyszebeni, Marosi, Görgényi) ellenezte a központosítást,¹⁰ és a klenódiumok őrzését az egyházközségek feladatának tartotta, így a múzeumalapítás tovább halasztódott.

Egyházi múzeum hiányában a 20. század első felében az egyházi kegyeszek, textíliák és berendezési tárgyak értékmentését az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségára, és a Székely Nemzeti Múzeum vállalta fel. Az Erdélyi Múzeum élén álló Posta Béla egyrészt gyűjteménygyarapítás, másrészt a használaton kívüli kegyeszek értékmentése céljából azzal a kéréssel fordult az egyházi hatóságokhoz, hogy értékeiket letétként vagy eladásra engedjék át a múzeumnak.¹¹ Ezt követően több református egyházközség (például a nagyilondai)¹² letétbe helyezte

4 IgTanLvt I/24. Varó Ferenc előadó-tanácsos levele az Igazgatótanácshoz.

5 Buzogány et al. (szerk.) 2009. 550.

6 IgTanLvt I. 30/1903. VIII/6.

7 Uo. VII/23.

8 Uo. VII/25. A Gyulafehérvári egyházmegye javaslata: „*az Igazgatótanács épületében helyezték el a klenódiumokat, két példányban kiállított, a klenódiumok részletes leírását tartalmazó leltár adandó átvételi elismervény mellett*”; VII/30. A Nagysajói egyházmegye javaslata: „*az értékes klenódiumok az egyházkerület őrzetébe vétessenek át*.” VII/32. A Dési egyházmegye javaslata: „*biztos helyre gyűjtessenek, az Igazgatótanács épületébe.*”

9 Uo. VII/31., VII/41.

10 Uo. VII/26. A Nagyszebeni egyházmegye javaslata: „*az egyházmegyei tanácsunk nem óhajtáná központosítani ezen használaton kívül álló tárgyakat, nehogy még jobban ki legyenek téve az elrekvirálhatás veszélyének.*”

11 Vincze 2009.

12 Uo. 89.

használaton kívüli klenódiumait, mások (a marosvásárhelyi, nagyteremi, pávai¹³) új edények ellenében mondtak le azokról. A gyülekezetek többsége (Abrudbánya, Avasújváros, Bibarcfalva, Déva, Gyulakuta, Homoródszentmárton, Homoródszentpál, Kovászna, Kóbor, Ludvég, Maroscsapó, Málnás, Nagyteremi, Nyárad-szentanna, Páva, Piski, Székelyudvarhely, Vajasd, Vajdahunyad) azonban eladta tárgyait.¹⁴ Hasonló szerepet vállalt a székelyföldi egyházközségek esetében a Székely Nemzeti Múzeum is. Az 1930-as években Csutak Vilmos igazgató – egyben az erdélyi református egyháztanács tagja – gyűjteménygyarapító tevékenységének köszönhetően több értékes egyházi tárgy került a múzeum gyűjteményébe.¹⁵ Ebben segítségére volt a háromszéki műemlék- és műtárgyvédelmi programban aktívan résztvevő Keöpeczi Sebestyén József is, aki gyakran közbenjárt a tárgyak eladásánál vagy letétbe helyezésénél. Darkó Ákos, az egyházkerület műemlékügyi előadó-tanácsosa 1931. március 4-én kelt körlevelében szólította fel a székelyföldi egyházközségeket, hogy a használaton kívüli klenódiumaikat a Székely Nemzeti Múzeumban letétbe helyezhetik.¹⁶ Így kerültek a múzeum gyűjteményébe az oltszemi és kálnoki gyülekezetek oszmán-török szőnyegek,¹⁷ a szörcei egyházközség harangja, a felsőcernátoni eklézsia úrasztala és textíliái, az olaszteleki éneklőszék, a barátosi kazettás mennyezet, a lisznyói karzatmellvéd, a miklósvári orgona, valamint a fotosmartonosi egyházközség úrvacsorai abrosza.¹⁸

A második világháborút követően a politikai helyzet nem tette lehetővé egyházi múzeum alapítását. Az 1972-ben megalakult bukaresti Nemzeti Történeti Múzeum kiállítására több értékes klenódiumot és textíliát is beszállítottak a református egyházközségek gyűjteményeiből. Ezeket csupán a 2000-es években kapták vissza a gyülekezetek.

A 20. század végétől különböző műemlék- és műtárgyvédelmi fórumokon, konferenciákon egyre gyakrabban hangzott el az egyházkerület előjárói részéről a múzeumalapítás ígérete. Ezzel párhuzamosan 2005-től dr. Buzogány Dezső vezetésével egy öttagú kutatócsoport¹⁹ az erdélyi református egyházközségek tárgy-, illetve iratállományának felmérésébe kezdett. A 2012-től már Pokoly Társaságként működő kutatócsoport közel egy évtizedes terepmunkája, valamint szakkiadványokban²⁰ közölt eredményei tovább hangsúlyozták a múzeumalapítás szükségességét. A művészettörténész, történész és levéltáros szakemberek elsősorban a szórványgyülekezetek használati tárgyainak, iratainak begyűjtését, a sérülékeny

13 IgTanLvt I. 30/1903. III/24

14 Uo. és Vincze 2009. 123.

15 Csáki 2017. 151–152.

16 IgTanLvt I. 30/1903. VIII/81.

17 Csáki 2017. 152.

18 Az adatokat Szőcsné Gazda Enikőnek köszönöm.

19 Kovács Mária-Márta, Ősz Sándor Előd, Sipos Dávid, Tamás (Horváth) Iringó és Tóth Levente.

20 Buzogány-Ősz 2007; Kolumbán 2007; Buzogány et al. 2008–2012.

(textíliák, ónedények) és használaton kívüli tárgyak felügyelet alá helyezését sürgették.

A múzeumalapításra vonatkozó végső döntés végül 2014-ben született meg, amikor az Igazgatótanács 42. határozata értelmében az Erdélyi Református Egyházkerület megalapította az Erdélyi Református Múzeumot. Ekkor került sor a múzeumépület kijelölésére, és elkezdődtek annak felújítási munkálatai. Az Erdélyi Református Múzeum nevet viselő intézmény hivatalosan 2017. szeptember 30-án nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt.

A múzeum tevékenységei

A múzeum a reformáció 500 éves jubileuma alkalmából a *Kegyesség és/vagy reprezentáció. Erdély református öröksége* című időszakos tárlattal nyitotta meg kapuit.²¹ A **kiállítás** az erdélyi református egyházközségektől kölcsönzött úrasztali edények, textíliák és levéltári források által kísérté végig egy-egy vidék reformációját. A tárgyi anyag három nagyobb téma köré csoportosult. Az első teremben a széki területek egyházközségeinek történetét láthatták az érdeklődők a századok szerint rendezett tárlókban, majd a magyar többségű erdélyi városok református gyülekezeteinek élete elevenedett meg. Ezek a gyülekezetek politikai kiváltságaiknak köszönhetően alkottak külön csoportot az erdélyi egyházközségek sorában. A vármegyei területeken fekvő református egyházközségek életét, úrasztali készleteinek kialakulását és későbbi gyarapodását a 17. század második felétől a patrónusi támogatások határozták meg. A támogatók többsége a helyi kisbirtokosok voltak. Közülük a Hátszeg környéki Csulai és Kendeffi családok, valamint a Görgényi egyházmegyében tevékenykedő tancsi Földvári család egyházpártolását mutatta be a kiállítás. A főnemesség patrónusi szerepvállalása viszont nemcsak a gyülekezetek segítésére korlátozódott, hanem magában foglalta a fontos egyházi intézmények, például a kollégiumok alapítását és a működésüket biztosító adományokat is. Politikai befolyásukkal hatékonyan képviselték egyházuk érdekeit. Közülük a Bánffy, a bethleni Bethlen és a Teleki családok tevékenységét és tárgyi hagyatékát emeltük ki. A múzeum első kiállítását 2017. szeptember 30. és 2019. március 25. között látogathatta a nagyközönség. A közeljövőben újabb időszakos kiállításokkal várjuk az érdeklődőket, hosszabb távú célkitűzések között szerepel az állandó kiállítás megnyitása.

A múzeum létrehozásának fő célja az értékmentés és -megőrzés, ezért alapvető tevékenységei közé tartozik a **gyűjteményezés**. Erdélyi református gyülekezeteink tárgyllományát rendszerint a felhalmozódás jellemzi, olykor az eklézsiáládákban több, használaton kívüli tárgy áll. Ez különösen érvényes a szórványok esetében,

21 Kurátorai: Kovács Mária-Márta, Tamás Iringó és Tóth Levente.

ahol a megszűnt gyülekezetek tárgyait az anyaegyházközségekbe szállítják át. Szintén funkció nélkül maradhatnak a klenódiumok nem megfelelő anyaguk, úrtartalmuk vagy állapotuk miatt is. Ezek tárolása a legtöbb esetben nem megfelelő, így begyűjtésüket és szakmai felügyelet alá helyezésüket a múzeum feladatkörének tekinti. Olykor a nagy számban adományozott textíliák tárolása is nehézséget jelenthet a gyülekezeteknek. Ilyen esetekben, a presbitérium kérésére vagy beleegyezésével, a múzeum – az eredeti tulajdonjog fenntartása mellett – átveszi a tárgyakat, hogy azok megőrzéséről és karbantartásáról gondoskodják. Ez ideig csaknem 40 gyülekezet több, mint 200 tárgyat helyezett el gyűjteményünkben, az állomány folyamatosan bővül.

Az Erdélyi Református Egyházkerület **értékmentő és -megőrző** tevékenységében a múzeum és az Erdélyi Református Gyűjtőlevéltár szakemberei (a Pokoly Társaság tagjai) jelentős részt vállalnak. A reformáció 500 éves évfordulója alkalmából célul tűzték ki, hogy az egyházkerület valamennyi gyülekezeti levéltárát rendezik, valamint leltározzák azok muzeális jellegű klenódiumait és textíliáit. A helyszíneken a tárgyról részletes adatlap és fényképes dokumentáció készül. A nyilvántartás mellett az állományvédelem is feladatkörükbe tartozik. Az iratokat savmentes levéltári dobozokba, a klenódiumokat vászonzsákokba helyezik, míg a régi textíliák hengeres védőcsomagolást kapnak. A terepmunka 2016-ban kezdődött el, és a 2019-es év közepéig közel 400 gyülekezetet sikerült felkeresni.

A helyszíni munka lehetőséget kínál a lelkészekkel való párbeszédre. Így a múzeum tevékenysége a gyülekezetek használati tárgyainak tárolására és restaurálására vonatkozó tanácsadásra is kiterjed.

A múzeum szem előtt tartja a más – főként oktatási és művészeti – intézményekkel való együttműködést. Ezért a rendszeres tárlatvezetés mellett kisiskolások részére múzeumpedagógiai foglalkozásokra, egyetemisták számára pedig szemináriumjellegű bemutatókra került sor.

Az Erdélyi Református Múzeum megalapításával az Erdélyi Református Egyházkerület több mint egy évszázados úrt pótolta. Olyan intézményt hozott létre, amely egyrészt a szakmai követelményeknek megfelelő tárolási körülményeket biztosít az egyházközségek használaton kívüli tárgyainak, másrészt az egyházkerület történetében először veszi nyilvántartásba a gyülekezetek történeti értékű klenódiumait, textíliáit és iratanyagát, és tesz állományvédelmi lépéseket azok megóvására. Nem utolsósorban pedig kiállításai révén, az erdélyi viszonylatban egyik leggazdagabb műtárgyanyaggal rendelkező egyházkerület felbecsülhetetlenül értékes hagyatékába nyújt betekintést a szakemberek és a nagyközönség számára.

Szakirodalom

BUZOGÁNY Dezső–KOVÁCS Mária Márta–ŐSZ Sándor Előd–TÓTH Levente
2009 *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközsegeinek történelmi katasztere III.* Kolozsvár: Koinónia Kiadó. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/3. Tanulmányokkal kiegészítette: Horváth Iringó–Sipos Dávid)

BUZOGÁNY Dezső–KOVÁCS Mária Márta–ŐSZ Sándor Előd–TÓTH Levente
2008–2012 *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközsegeinek történelmi katasztere I–IV.* Kolozsvár: Koinónia Kiadó. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania. Tanulmányokkal kiegészítette: Horváth Iringó–Sipos Dávid)

BUZOGÁNY Dezső–ŐSZ Sándor Előd:

2007 *A hunyad-zarándi református egyházközsegek történelmi katasztere III. Marosnémeti-Zejkfalva.* Kolozsvár. (Erdélyi Református Egyháztörténelmi Adatok 2/3.)

CSÁKI Árpád

2017 *A Székely Nemzeti Múzeum oszmán-török szönyegei.* In: *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve (2016–2017).* Sepsiszentgyörgy, 147–166.

KOLUMBÁN Vilmos József

2007 *A nagysajói káptalan egyházközsegeinek történelmi katasztere.* Kolozsvár. (Készült az Erdélyi Református Egyházkerület Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában. Erdélyi Református Egyháztörténelmi Adatok 5.)

VINCZE Zoltán

2009 *Az Érem- és Régiségtár.* In: Sipos Gábor (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó, 88–89.

FONDAREA MUZEULUI REFORMAT DIN ARDEAL ȘI ROLUL ACESTUIA ÎN PROTEJAREA PATRIMONIULUI BISERICESC AL EPARHIEI REFORMATE DIN ARDEAL

Studiul prezintă premisele și contextul fondării Muzeului Reformat din Ardeal, instituție ce și-a deschis porțile în septembrie 2017, respectiv activitățile și obiectivele acesteia. Muzeul a debutat cu o expoziție temporară legată de aniversarea a 500 de ani de la Reforma Protestantă, intitulată *Pietate și/sau reprezentatie. Moștenirea bisericii reformate din Transilvania*, care dorește să prezinte conexiunile dintre caracteristicile sociale ale regiunilor diferite ale Transilvaniei și obiectele donate congregațiilor. Pe lângă prezentarea acestei expoziții autoarea reflectă și asupra activităților de colectare, pornite în 2018, care reprezintă o cotitură importantă în demersul Eparhiei Reformate din Ardeal privind protejarea patrimoniului.

THE BIRTH OF THE REFORMED MUSEUM OF TRANSYLVANIA AND ITS ROLE IN THE PATRIMONY PRESERVATION ACTIONS OF THE REFORMED EPARCHY OF TRANSYLVANIA

The study presents the antecedents and the circumstances of the founding of the Reformed Museum of Transylvania, opened in September 2017, its activities and objectives. The institution opened its gates with a temporary exhibition related to the 500 years old history of reformation, entitled *Piety and/or Representation. The Reformed Heritage of Transylvania*, which aims to present the relation between the social characteristics of certain regions of Transylvania and the objects donated to the congregations. Besides the presentation of the exhibition the author offers an insight to the collecting activity that started in 2018, and which represents a major cornerstone in the patrimony preservation activity of the Reformed Eparchy of Transylvania.

